

A HANGULAT TÉRALKOTÓ FUNKCIÓJA (HANGULAT – TÉR – ÜVEG)

NAGY BEÁTA

Összefoglaló: A tanulmány a hangulatban feltárult lét tértapasztalatát, vagyis az emberi hangulat, hangoltság és diszpozíció térbeli kiterjesztését, valamint a tér sajátos kialakulásának hangulati jellemzőit veti össze. A hangulat téralkotó szerepe és a tér hangulatfunkciója a prózanyelvi működésmód kontextusába vonva sajátos konfigurációs elvként lép működésbe: a hangulat ugyanis nyelvi teret alkot (Gaston Bachelard), a tér pedig „hangulatnyelvet” hoz létre (Jean Baudrillard). Ezen két jelenség tehát újfajta módon, a költői nyelv által kapcsolódik össze. A szakirodalom ezt a hangulatteret leginkább egy anyag, a transzparens üveg hatásmechanizmusával azonosítja. Ez a megfeleltetés a szöveg nyelvi terében pedig az áttetsző üveg retorikus, motivikus, metaforikus jelentésdúsításán keresztül érvényesül. A hangulattér ezen nyelvi kifejeződését természetesen konkrét szöveg tudja csak szemléltetni, ezért a gondolatmenet további része egy Gárdonyi Géza-kisregényt (Az a hatalmas harmadik) interpretál az üveg szó szöveg- és történetsszervező rendszerén keresztül.

Kulcsszavak: Hangulat-tér, hangulatnyelv, üveg, transzparencia.

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

„Az egy tér minden létnek
otthona: benső világtér.”

Rainer Maria Rilke

Hangulat és tér jelensége a hétköznapi életben automatikusan, majdhogynem reflektálatlanul és természetyszerűen fonódik össze. Ennek az összekapcsolódásnak egyik aspektusa a tér hangulatértékű megragadásából adódik. Azaz: a minket körülvevő tárgyak, épületek, helyszínek úgy alkotnak jellegzetes atmoszférát, hogy a teret felépítő komponensek hangulattá integrálódnak. Ez a folyamat pedig mindig hangulatot kelt a térben mozgó emberben is. A tárgyi részleteken keresztül jut el a hangulatiság a szemlélőhöz: tehát a tárgyon keresztül, tárgyi irányultságon át részesül valamilyen atmoszférában, s így egy egyedi szubjektumstátuszban. Az a hangulat azonban, mely anélkül hozza létre saját terét, hogy konkrét tárgyra, vagy valamilyen dologra irányulna, már más természetű. Dawid E. Wellbery a hangulat ezen aspektusát csak saját magunkon megtapasztalható *én-minőség*ként definiálja (Wellbery, 2010, p.703-733). Ontológiai terminussal ezt nevezzük *diszpozíciónak*. Az egyéni élettér személyenként eltérő, ám minden esetben jelentéses hangulattérként értelmeződik. Mondhatnánk: a személyes, történelmi, illetve társadalmi helyszínek elsajátításához eredendően hozzá tartozik valamilyen hangulat. Hiszen a világban benne létünk, szituáltságunk (Heidegger másik terminusával élve a *jelenvalólét*) magán hordoz egy rendeltetészerűen adott diszpozíciót. Tudniillik azt, hogy az egyén ki van szolgáltatva saját létének, mindig valamilyen hangoltsággal van jelen a létben (Heidegger, 2001, p.162-168). Kierkegaard nyomán (1982, p.321-365) Heidegger ezt az állapotot nevezi szorongásnak. Ez alapján máris egy másik hangulat–tér összefüggés bontakozik ki. Nevezetesen a diszpozíció térszerűsége. Innentől pedig az válik világossá, hogy valójában nem kifejezetten a tárgyak által körülrajzolt tér teremti meg a hangulatot, hanem fordítva is igaz: a hangulat alkotja az egyént körülvevő teret olyanná, amilyen – annak ellenére is, hogy a hangulatnak másodlagos, atmoszférateremtő funkciója már dologra-irányultságával egészíti ki a hangoltság összetettségét.

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

Heidegger ezt a gondolatot úgy fogalmazza meg, hogy „a tér mögött már nincs semmi, amire visszavezethető lenne” (Heidegger, 1994; 2013).

A tér jelenségét átfogó gazdag szakirodalom közül Gaston Bachelard *A tér poétikája* című kötetében kifejezetten a tér valamilyen belülről fakadó, hangulat-szerű feltárulását helyezi előtérbe. A szerző *A bensőséges végtelenség* című fejezetben – a Baudelaire verseiben olyan gyakran előforduló *hatalmas* jelzőre hivatkozva – a következőt írja: „a költő számára ez a szó fejezi ki a legtermészetesebben a benső tér végtelenségét” (2011, p.169). Bár alapvetően a tér a *hatalmas* jelzőn keresztül a végtelen egyfajta módozataként és az ábránd, a képzelet tevékenységének egyik aspektusaként merül fel a tanulmány további részleteiben, de az idézett státuszából adódóan a tér mégis jellegzetesen „belső” vonatkozásaiban válik jelentőssé – pontosabban rendelkezik valamilyen hangoltsággal –, így fontos hivatkozási alapot jelent egy kultúraelméleti megközelítés számára. Ebből a szempontból természetesen nem elhanyagolhatóak Baudelaire sorai sem: „Egyes, már-már természetfeletti lelkiállapotokban az élet mélysége teljes egészében megmutatkozik, mégpedig a szemünk elé táruló látványban, legyen az mégoly közönséges is. Az élet szimbólumává válik” (p.169). Ebben az olvasatban tehát az a látvány, amely egy-egy hangulatban létesül, szimbolikus térként tematizálódik – a tér az emberi diszpozíció egyik módozataként fordul elő. Máshogy kifejezve: a „lelkiállapotból” (belső indíttatásból, vagyis a hangulat egyik módozatából) a „látványig” (vagyis a tér kognitív leképeződéséig) tartó folyamat éppen a hangulat téralkotó jelenségére mutat rá. S ilyen szempontból Bachelard felfigyel a tér *ontológiai* minőségére, eredetére is.

Azonban nemcsak Bachelard, hanem Jean Baudrillard is a hangulat kontextusában reflektál a tér jelenségére a tárgyak rendszerelvű megközelítése során. A szerző interpretációjában¹ ugyanis odáig megy, hogy sem a tér, sem a teret felépítő tárgyak nem létezhetnek hangulat nélkül. A tárgyak térbeli létezése ugyanis érzelmi értékükben ragadható meg: „a tárgyak a térben testesítik meg a csoport érzelmi kapcsolatait” (Baudrillard, 1987, p.18).

¹ *A tárgyak rendszere*. Budapest, Gondolat Kiadó 1987.

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

Baudrillard egy ház felépítésén keresztül mutatja be azt, hogy valójában a tárgyak (érzelmi alapú) elrendezése tölti be és zárja le a teret – minden egyes bútor, minden egyes tárgy megfelel az ember magatartás- és viselkedésmódjának, hangoltságának, mely ily módon bizonyos érzelmi teret hoz létre. A tér ezen újraszervezésével pedig teljesen relevánssá válik Baudrillard hangulat-fogalma, vagyis a „hangulatnyelv” kifejezés: az, hogy az ember elrendezés-készítése, az őt körülvevő tárgyak struktúrába, térbe foglalása nem más, mint hangulatteremtés. (S természetesen mindennek a háttérben a már említett diszpozíció fogalom–fedezhető fel, kiegészítve a freudi tárgymegszállás teóriájával.) Ennek alapján minden tárgy arra hivatott, hogy egy bizonyos hangulat-rendszer létrehozásában vegyen részt. A tér az „üresség konnotációjaként” tematizálódik, melyben a hangulat „megszemélyesítő” aktussal rendez el a tárgyakat.

Kapcsolat nélkül nincsen tér, mivel a tér csak nyíltan, kialakítva, összhangba hozva létezik, az a kölcsönös összefüggés tágitja ki, amely a tárgyak és funkciójuk között áll fenn ebben az újfajta struktúrában (p.21)

Vagyis egy újfajta hangulat-struktúrában – az ember és tárgy között kialakuló hangulati/érzelmi viszonyban, melyben „a tér e kapcsolat funkciójának indexévé” válik (p.24). Ezen gondolatmenet alapján úgy tűnik, hogy a tértapasztalatot egy eredendő hangoltsági állapot előzi meg. Hasonlót olvashatunk Bachelard-nál is: „a dolgok valóban együtt élnek a térben, melyet létünk tudatával kettőzünk meg!” (Bachelard, 2011, p.178). Tehát Bachelard is feltételez valamilyen együtt-létezést a tárgyak vonatkozásában, és a tér így egyrészt „a lények együttélésének helyeként” definiálódik (p.178). Heidegger is hasonló módon tér-jelenségként képzei el a dolgok egymáshoz-tartozását: „maguk a dolgok a helyek és nem csak odatartoznak egy helyhez” (Heidegger, 1994, p.215). Úgy tűnik tehát, több szemléletmód felől is közelítve, hogy a tér valamilyen viszonyítási rendszernek a részét képezi.

Ezt a hangulatjellegzet a tértapasztalat felől tekintve pedig leginkább egy anyag hatásmechanizmusa foglalja össze: az *üvegé*. Természetesen az üvegnek

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

(létrejötté óta) összetett hagyományozódása alakult ki mind szimbolikus, mind allegorikus vagy éppen metaforikus értelemben – egyszóval: jelentéshordozóvá vált (Varga, 2006, p.11-57). Az üveg egy csapásra válik új minőségű jelentéssé ugyanúgy, ahogy a homok alakul át a nagy hő hatására üveggé. Hogyha felidézünk az üveg mint anyag legalapvetőbb vonását, egyáltalán nem meglepő az analógia: az üveg fő sajátossága az áttetszőség, a színtelenség, mely ezen jellegéből találó indexjele a hangulatnak. Baudrillard éppen e két jelenség egymáshoz fűződő viszonyára, hangulat és üveg azonos ismertetőjegyeire mutat rá. Ennek alapján az üveg anyagából és a hangulat lényegiségéből adódó kettősség abban ragadható meg, hogy jelenlevők és jelen nem levők egyszerre. Nagyon fontos megállapítást mond ki a szerző: „az üveg, akár a hangulat, tartalmának csupán a jelét eresztí át magán”. (Baudrillard, 1987, p. 49). Gondoljunk a hangulatra: nem látjuk, s még jó, ha csak kiterjesztését érzékeljük saját magunkon. Az üveg, bár más kontextusban – az anyagiság területén – hasonlóan jár el: egyszerre enged láttatni, és egyszerre takarja el a látottat. Úgy is mondhatnánk, hogy egyszerre nyitja meg és zárja le a teret. Az üveg a belső tér és az általa elválasztott külső világ viszonyának metaforája lesz. Baudrillard megmarad jellegzetes-példájánál és pontosan ismeri fel, hogy az üvegfalakkból felépülő ház, az „üvegház” hogyan osztja meg a teret, s mindez hogyan módosul hangulatelemmé. A külső tér bár láthatóvá válik az üvegen keresztül: egyrészt átengedi magán a külvilág jeleit, s így a belső „magánjellegű térben” hangulatként integrálódik; azonban az üvegfal egy másik szinten meg is szünteti a tényleges kapcsolatot külső és belső tér között.

A tér hangulatfunkciója és a hangulat téralkotó szerepe a prózanyelvi működésmód kontextusába vonva pedig sajátos konfigurációs elvként lép működésbe. S ezáltal egyazon eljárás két megnyilvánulási formája bontakozik ki: amikor a tér egyéni *hangulatnyelvet*² hoz létre (Baudrillard), és amikor a hangulat nyelvi teret alkot (Bachelard). Két jelenség (hangulat és tér) tehát újfajta módon, a költői nyelv által kapcsolódik össze. Bachelardot is többek

² Baudrillard fogalma: „Színek, anyagok, térfogatok, hely: ez a »hangulatnyelv« egyidejűleg terjed ki minden elemre egy nagy rendszeres átalakításban.” p. 45.

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

között a költői kép kérdése foglalkoztatja, s azért kifejezetten érdekes az általa képviselt megközelítésmód, mert „*közvetlen ontológiai*” (Bachelard, 2011, p.8) alapot tulajdonít a költői folyamatnak. Önmagában már az is sokatmondó, ahogyan magát az alkotófolyamatot összefoglalja: az emberi lét és a „lelki folyamatok sűrítményeként”, „lelki eseményként” nevezi meg azt. Ehhez kapcsolódik a prózai vagy költői mű teremtette *nyelvi*, vagy *hangzó tér* kibontakozása (vagyis a mondat, illetve a verssor) (p.174). Alapvetően egy olyan összefüggés mutatkozik meg, amely szerint a költői/írói gesztus és szándék az ember eredendő hangoltságából indul ki. Bachelard így fejezi ki az egymásra épített eljárásmodot:

A költő mélyebbre hatol, s a költői térrel együtt egy olyan teret is felfedez, mely semmiféle affektivitás börtönébe nem zár bennünket. Bármilyen érzések is színezzék a teret, legyenek azok akár szomorúak, akár nyomasztók, amint kifejezésre jutnak, amint költői megfogalmazásra találnak, a szomorúság enyhül, a nyomás pedig felenged. Mivel kifejezésre jut, a költői tér a terjeszkedés értékeivel gazdagodik (p.177).

Az alapgondolat tehát maga az alkotás egyik fontos aktusához köthető: egy, a műalkotást vagy az alkotófolyamatot megelőző eredendő hangulathoz, melyet a szerző „belső” térként értelmez. Ezt a „belső” teret pedig a költemény, a nyelv képes csak kiterjeszteni. Bachelard felfogásában ezen a ponton kapcsolódik össze a korábban hivatkozott és kifejtett hangoltság és annak nyelvi kiterjesztése.

Bár eltérő módon, mégis éppen a tér nyelvi kifejezhetőségére reflektál Eisemann György is, ezért itt érdemes újra felidézni ezzel kapcsolatos értelmezését. A „térben előadódó látvány” ugyanis az elbeszélhetőség, pontosabban a nyelv kontextusában összevetve kerül elő néhány modern magyar novella-interpretációjában. Az erre vonatkozó tételmondat pontosan mutat rá arra, hogy a tér jelenségének látványszerű megragadását szintén a nyelv állítja elő: „a tértapasztalatot jórészt éppen e médiumok [képzőművészet,

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

sajtó, fotográfia] nyelvi transzformálása révén előállított látványok nyújtják” (Eisemann, 2013, p. 5).

Látható, hogy a tér poétikai aspektusa kifejezetten gazdag hagyományozódásnak részévé vált és leszűkítve a kijelölt irányt, a hangulat kérdéskörével összefüggésben egészen újszerű perspektívát nyit. A továbbiakban, ennek mentén tehát arra kérdezek rá, hogy tér és hangulat viszonya hogyan érvényesül szövegszinten. Vagyis hogyan markírozza a nyelv ezt a sajátos hangulatteret az *üveg* retorikus, motivikus, metaforikus jelentésdúsításán keresztül. Gárdonyi Géza *Az a hatalmas harmadik* című kisregényében a három jelenség összekapcsolódását, egy sajátos hangulat-tér megalkotását figyelhetjük meg.

Hangulat – tér – üveg viszonya egy Gárdonyi kisregény vonatkozásában

Érdekes módon maga Gárdonyi sem hagyja figyelmen kívül az üveg jelentés kifejeződését. Az üveg-kérdéskörre *Titkosnaplójának Üvegfal* címmel ellátott feljegyzéseiben reflektál. A költői értelem feltárulása során fellépő „üvegfal-effektust” az alábbi módon írja körül: „megéreztetni az értelmet és nem kimondani. La pensée arrière: amit nem mondunk ki és mégis ki van mondva”; „mikor más a mondás s más a gondolat, és vagy megérezzük, hogy mire gondol, vagy csak annyit, hogy valami lappang a szava, a hallgatása mögött” (Gárdonyi, 1974, p.105). Gárdonyi tehát az *üvegfal* címszó alá rendezett elgondolását a mondás, pontosabban az írás aktusával rokonítja, mely az üvegstruktúrával megegyező módon képzelettel el a többértelmű szöveg születésének mechanizmusát. Vagyis egyszerre enged láttatni, s egyszerre zárja el a látottat. A mondás/írás felől megfogalmazva: az elbeszélés egyszerre mondja ki a lényegét és egyszerre el is hallgatja azt. Ez lenne a művészi írás folyamatának egyik alaptétele, melyet tehát az író tudatosan kapcsol az üveg motívumhoz.

A szerencsétlen házasságról, illetve a lehetetlen házastársi együttlétről szóló regény én-elbeszélése a tér problematikáját több szempontból is megvilágítja. Hiszen, bár pontosan reflektál a századforduló jelentős kulturális változásaira (a város és a vidék oppozíciójára), mégis az üveg-tér viszony jóval jelentősebb szövegszervező egységgé válik. A cselekmény terét alapvetően a főhős

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

Budapestről Gödöllőre és felvidéki otthonába való ingázása tölti ki, s ebben a mozgásban lényegi térösszefüggést mutatnak fel az üveg köré szerveződő „főjelenetek”.

Az ablak(üveg) hármassztrukturaltságban vesz részt a szöveg retorikus építkezésében: tematikus, nyelvi és karakterformáló funkcióban. Mondhatni a hangulat és a tér sajátos metaforájává, valamint a férfi és a nő szerelmi hangoltságának regénynyelvi jelölőjévé válik. Kövessük végig lépésről lépésre, hogyan bontakozik ki mindez!

Az elbeszélő főszereplő, Miska, több évi emberektől elzárt remeteélete és rosszul sikerült házassága után, egy budapesti sétája alkalmával találkozik először Mariskával. Már ebben az első jelenetben hangsúlyos szerepe van az anyag áttetszőségéből adódó tükröződésnek:

Sétáltak. Követtem őket andalogva. Gondoltam: szebb-valamit úgyse láthatok Budapesten, mint ennek a leánynak a járását. Gyönyörködve szemlélttem még a mellette haladó árnyékát is.

Egy könyvkereskedés előtt megállanak. Nézegetik a kirakatát. Melléjük érkezem, s én meg a kirakat tükrében Nádszalkisasszonynak az arcát szemlélem.³

Mariska arcát tehát a kirakatüvegen keresztül pillantja meg először a férfi. Ez az első jele annak, hogy az üveg lesz a két szereplő szerelmének és igencsak különös érintkezésének indexjele, sőt metaforikus kiterjesztése. Kovács Árpád szavaival: „a köznapi semmiség a cselekvésmód értelemteljes szimbólumává alakul át” (Kovács, 2004, p. 301). Vagyis az üveg áttetszőségével és térélválasztó aspektusával a szeretés cselekvésének szimbolikus értéket kezdi el hordozni a regény szövegszintjén. Ezt követően egy Gárdonyi által előszeretettel alkalmazott, úgynevezett főjelenet hozza össze a két szereplőt, mely jellegzetesnek egyáltalán nem mondható:

³ GÁRDONYI Géza: *Az a hatalmas harmadik*. Budapest, Dante Kiadás én. 20. (A továbbiakban ennek a kiadásnak a lapszámaira hivatkozom.)

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

Másnap, amint a Kossuth Lajos utcáján kifordulok a trafikból, csoportosulást látok egy ház előtt. Odamegyek. Üvegcserepek ropognak a lábam alatt. Az aszfalton egy úri nő hever. Ajult vagy halott.

– Mi történt? – kérdezem bosszusan.

– Leesett egy *ablaktábla*, – felelik, – és *agyonütött egy úri nőt*.

Nézek a hölgyre: csakugyan halottnak látszik. De hát mégis...

– Orvos! Van-e önök között orvos?

Hallgatnak. [...]

S lehajlok és fölemelem. Amint az arcát jobban látom, megismerem, hogy a bús leány, az én Nádszál-kisasszonyom. (23–24.)

Az idézett szituációban ismét a nő és az üveg kerül közös kontextusba, mégpedig meglehetősen komikus formában: hiszen legkevésbé sem romantikus, amikor a szeretett nő fejére éppen egy ablaktábla esik. Az elbeszélő-főszereplő a következőképpen reflektál minderre regényíró barátjának, a történet implicit szerzőjének:

Gondolom, az se valami regényes, hogy a regény főfigurájának, a tündérnek egy ablaktábla esik a fejére. Virágváza ha volna, vagy majolika tál! De ablak, egy komisz ablak! (25.)

Ez az összetett ablak-jelenet tökéletesen mintázza a szöveg szintjén létrejövő és a szerelmi történet alakulását is befolyásoló üveg szimbolikát. Később derül ki, hogy a szerelem beteljesülését hátráltatja a férfi korábbi házassága, hiszen a bíróság nem hajlandó kimondani válását – mindez pedig azt jelenti, hogy Mariska és Miska hivatalosan nem kelhetnek egybe. Látható, hogy ebben a tekintetben is az üveg téralkotó sajátosságainak mintájára íródik a regény szerelmi narratívája: a szerelem, a házasság „tartalmának csupán a jelét eresztí át magán”. A szerelmi vonzódás ugyan kialakul a férfi és a nő között, a Mariska mély vallásossága miatt fontos házasságkötés azonban lehetetlen, s így a két szereplő együttléte nem teljesezhet valódi házassággá.

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

Vagyis úgy kapcsolja össze őket a szeretet, mint az üveg a külső és a belső teret: szinte mindent áttetszővé tesz és mindenre nyitott, mindent beenged, azonban mégis lehetetlenné teszi a közvetlen testi érintkezést. Erre mondja az elbeszélő-főszereplő Mariskának, hogy „csak úgy vagyunk együtt, mint a fűzfa ott a tó partján (...) felém hajolsz, állsz a lelkem tükre fölött, de külön vagy” (p.136).

A regény ezt a különállást még úgy is hangsúlyozza, hogy a térhez köthető üveg-szimbolikát egyértelműen a nő cselekedeteinek helyszíneivel szemlélteti. Mondhatni az üveg női attribútummá alakul, mégpedig azáltal, ahogy az elbeszélő Mariskát folyton az ablak mellől vagy éppen az ablak mögül szólaltatja meg. Miska első szembesülése szerelmi vonzalmával éppen egy ilyen ablakjelenet köré szerveződik: „megszólal egy kedves hang az ablak sötétzöld fakárpitja mögül” (p.32). A jelképes templomi szertartást megelőző eseménysor szintén Mariska helyzetleírásával kezdődik: „mikor a vonat berobogott, már az ablaknál állt és integetett” (p.118). Ennek egy másik speciális megjelenítési formája a záró vonatjelenet, ugyanis ekkor tűnik elő legkonkrétabban a Mariska és Miska közötti üvegfal valódi elválasztó szerepe: „Egy elsőosztályu kocsi ablakából fiatal női arc mosolygott felénk. Az ablak közepét törülgette a zsebkendőjével, és Miskára mosolygott: kopogtatott az ablak üvegtábláján” (p.179). A regény végén tehát a regényíró barát (akinek Miska elbeszéli élettörténetét) pontosan mutat rá és pontosan összegzi a vonatablakba sűrűsödő férfi–nő viszony szimbolikus jelentőségét. Annál is inkább, hiszen maga a vonat válik a férfi vonzalmának legteljesebb (regény)nyelvi kifejezőjévé, amennyiben Miska alakmásként ismerhető fel (Kovács, 2011, p.29-49). Miska vonatútjai során szembesül a leginkább saját vonzalmával, melyre repetitív módon reflektál is: „mikor visszafelé utaztam Budapestről ismét nagy lelki tusakodás szállott meg” (p.48). A vonatban, pontosabban a vonatablak mögött összpontosuló záró kép azért kifejezetten sokatmondó, mert ilyen módon ér össze a férfi és a nő üvegfalal elválasztott életútja.

Gárdonyi tehát egy legkevésbé sem szokványos szerelmi miliőben helyezi el szereplőit, így teremtve meg a mű fundamentumát. Ezzel azonban még nem

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

ér véget az üveg motivikus funkciója. Ugyanis az áttetszőség nemcsak a történet szintjére, hanem a prózanyelvre is ráíródik. Az üveg a nyelv dimenziójában pedig többféle módon lép működésbe.

Egyfelől az üvegre jellemző *áttetsző* tulajdonság a női arc legfontosabb jelzőjévé válik, s ezzel megeremtődik az arc és üveg közös referenciális valósága. Azáltal, hogy az elbeszélés nyelve az üveg legfőbb vonását – áttetszőségét – Mariska arcával azonosítja, közös szemantikai teret alkotnak, s megfeleltethetők lesznek egymásnak: „a női arc az égboltozatnál is változatosabb. A lélek *áttetszik* rajta. Az arcuk könyv, amelynek borítékán *átsugároznak* a mondatok” (p.44). Mariska arcán tehát „áttetszik a lélek”, s ezzel a kifejezéssel a hangulat és üveg újabb közös jelentésvonatkozása épül fel. A regény nyelv felmutatja az arc áttetszőségének egyéb kifejezéseit is, mely szintén az üveg fő jellemzőjéből eredeztethető: „elhalványodik” (p.133), „elszintelenül” (p.13). Természetesen még jobban megvilágítja üveg és hangulat összefüggését az az alapvető tény, hogy a regényben előforduló *elhalványodik*, *elszintelenül* kifejezések a rossz kedélyállapot, a kedvetlenség szinonimáiként fordulnak elő: „kérdeztem a lehető legszintelenebb hangon” (p.133), „az arcán megint az az elhalványulás, az az elkomolyodás” (p.143).

Másfelől az üveg legalapvetőbb sajátossága a megértés jelzőjévé is válik: a „*tisztán* látni” kifejezést többször használja az elbeszélő, mely szintén az üveg áttetszőségére emlékeztet. A „*tisztán* látás” ismert szólása pedig egyértelműen a tiszta gondolkodáshoz, a megértő cselekvéshez kapcsolja a kifejezést, ismét az üveg/ablak áttetszőségének mintájára. Nézzük meg erre vonatkozóan Miska monológját:

Megértettem immár az első házasságomat is: mért volt szerencsétlen? A tündérüveg leesett a szememről, s nekem látnom kellett, hogy egy olyan nőhöz kötöttem az életemet, akinek a lelke nem az én lelkem tartományából való. (p.47)

Az idézet a harmadik, regény nyelvben létrejövő szemantikai összefüggést is felmutatja: azt a bizonyos „tündérüveget”, mely ily módon a szerelem új neveként, vagyis metaforikus kifejezéseként tematizálódik. Ezt alátámasztandó

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

a fiatal udvaroló férfit pedig „ablakkerülgetőnek” (p. 88) nevezi a regény elbeszélő-főszereplője. Az üveg áttetszőségének szemantikai fontossága három eltérő módon, mégis ugyanazon alaptulajdonság mentén, metaforikusan íródik bele a prózanyelvbe. A regény – az eddigi gondolatmenet felől tekintve – talán egyik legkifejezőbb hasonlata is a hangulat és az üveg összefüggését sűríti magában: „A szívem megrendült barátom. Megrendült, mint mennydörgésben az ablakok” (p.77).

A regény üveg/ablak-metaforája azonban a karaktereket sem hagyja érintetlenül. A történet több főjelenete közül az egyik egy fiatalember, bizonyos Öveges Pé Zoltán úr köré szerveződik. A cselekmény nagyon egyszerű: Öveges nyilvánvaló érdeklődése Mariska iránt nem kerüli el Miska figyelmét. Olyannyira nem, hogy párbajig fajul az ellenszenv. A duellumot megelőző szituáció azonban többet mond, mint maga a félresikerült, szerencsétlen fegyveres ütközet:

Este a Pannóniában vacsoráztam, az *üvegteremben*. [...]

Kit látok velem szemben a harmadik asztalnál: Öveges Pé urat!

Mintha egy láthatatlan kéz szorított volna torkon.

Az első gondolatom az volt, hogy fölkelek és megyek máshova. A második gondolatom az volt, hogy gyáva katona, amelyik odaengedi az ellenségnek a hadi állást, – ha nem kénytelen vele.

Maradtam. *Keresztülnéztem* rajta, mintha ott se volna. (p.67)

Teljesen világos, hogy Öveges Pé Zoltán nevében, jellemében, egész karakterében hordozza láthatatlanságát... Hiszen a név metaforikus jelentése magában foglalja, és előre vetíti Miska cselekvését: *keresztülnéz* Övegesen, mintha ott sem volna, akárcsak az üvegen szokás.

Baudrillard szerint „mindenekelőtt az üveg anyagiasíthatja a legmagasabb szinten a »hangulat« alapvető kétértelműségét: azt, hogy egyszerre közelség és távolság, meghittség és a meghittség elutasítása, kommunikáció és a kommunikáció hiánya” (Baudrillard, 1987, p.48). A férfi és a nő regénybeli

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos 3*, 198-211.

viszonyának metaforikus jele, vagyis az üveg, éppen az emberi kapcsolat ezen nehézségét tárja föl szemantikailag a szöveg szintjén. A prózamű egészen átívelő metaforikus folyamat az üveg gyökérmetaforáját (a férfi–nő viszony szimbolikus kifejeződését) olyan részmetaforákkal bontja ki, amely szinte minden jelenetben továbbírja a szeretés nehézségeinek nyelvi, szemantikai interpretációját. Sem az én-elbeszélő, sem a regény nem tudja megoldani (talán nem is akarja) ezt a problémát. Azonban a lehető legszéleskörűbben viszi színre azt a viszonyrendszert, amelyre abszurd módon egyszerre jellemző a párkapcsolatokban felmerülő totális kommunikáció és az érzelmek kommunikálhatatlansága, az együttlét meghittsége és az együttlétet akadályozó abszolút emberi magány, illetve a mindezzel együtt járó interperszonális közelség és diszpozicionális (hangoltsági, hangulatbeli) távolság. Az én-elbeszélés során kialakuló narratív identitásra tehát nemcsak az elbeszélő aktus, hanem a prózanyelvi szöveg szintjén is rányomja a bélyegét egy olyan szemantikai konfiguráló erő (az üveg metaforikus jelentésvilága), amely a szemantikai összeférhetlenség síkján is magában hordozza a Miskára jellemző összezavarodottságot, a Mariskával kialakuló viszony érthetlenségét, megmagyarázhatatlanságát, mondhatatlanságát.

Nem túlzás tehát talán azt mondani, hogy Gárdonyi ezen én-elbeszélését tudatosan az *üveg* szó komplex (motivikus, metaforikus, retorikus) szöveg- és történetsszervező rendszerére építette, s nemcsak a tér-problematika szempontjából válik izgalmassá a jelenség, hanem éppen az összetett nyelvi megformáltság miatt. Hiszen a prózanyelv egy kiválasztott motívum minden lehetséges szemantikai formáját felhasználva hozza létre a történetet a regény három szintjén (történet, szöveg, karakter), így aktivizálva az üveg anyagnak különlegességében eredendően benne rejlő sokrétű kulturális jelentésstruktúrát. Vagyis a prózanyelv az üvegen keresztül egyéni hangulatteret hozott létre.

Hivatkozások:

Bachelard, G. (2011): „A bensőséges végtelenség”. In: *A tér poétikája*. (ford. Bereczki Péter), Budapest: Kijárat Kiadó p.163–185

Nagy Beáta (2014): A Hangulat téralkotó funkciója. *Topos* 3, 198-211.

- Baudrillard, J. (1987): *A tárgyak rendszere*. (ford. Albert Sándor), Budapest: Gondolat Kiadó
- Eisemann, G. (2013): *Tér és nyelv, látvány és emlékezet a modern magyar novellában*. Irodalomismeret 2013/2. p.5–18
- Heidegger, M. (2001): „29. §. A jelenvaló-lét mint diszpozíció”. In: *Lét és idő*. (Ford. Vajda Mihály, Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István) Budapest: Osiris Kiadó p. 162–168
- Heidegger, M. (1994): „A művészet és a tér”. In: *„...költőien lakozik az ember...”*. *Válogatott írások*. (Ford. Bacsó Béla) Budapest–Szeged, T-Twins Kiadó/Pompeji p.211–219.
- Gárdonyi, G. (1974): *Titkosnapló*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó
- GÁRDONYI, G. *Az a hatalmas harmadik*. Budapest: Dante Kiadás é.n. 20.
- Kierkegaard, S. (1982): „A szorongás fogalma” In: *Sören Kierkegaard írásaiból*. (Ford. Dani Tivadar) Budapest, Gondolat Kiadó p. 321–365
- Kovács, Á. (2004): „A cselekvés és a jelképzés alanya a regényben: a Don Quijote elméleti tanulsága” In: *Diszkurzív poétika*. Veszprém: Veszprémi Egyetemi Kiadó (*Res poetica* sorozat 3.) p. 298–311
- Kovács, G. (2011): „A kulturális tényről az irodalmi tényig”. In: *A szó kényszerhelyzetben – Bevezetés Gárdonyi regénypoétikájába*. Budapest: Gondolat Kiadó (*Vniversitas Pannonica* sorozat 14.) p. 29–49.
- Varga, V. (2006): „Átlátszó gondolatok – Az üveg jelentése. A XX–XXI. századi magyar üveg – Gondolat – játék – Tér – Idő”. In: *A magyar üvegművészet. Hungarian Glass Art. Alkotók, adatok. Artists, facts. 1945–2005*. Budapest, Képző- és iparművészeti lektorátus p. 11–57
- Wellerby, D.E. (2010): „Stimmung”. In: *Aesthetische Grundbegriffe* 5. Metzler, p. 703–733